گـــۆرانی فۆلكلۆری كاركــردن

هیوا عمر احمد

هەموو نەتەوەیەك بە درێژایی ئــەو مێژووەی هەیەتی ، وەك گرۆیە مرۆڤ ، كۆمەڵە شارەزایی‌و تاقی‌كردنەوەو نەریت‌و تێنوارینی فەلسەفی‌و بیروڕاو كەلتورو كەلەپورێكی بە دەست هێناوە لە بوارەكانی ڕامیاری و وێژەو فەلسەفەو جەنگ‌و ئابوری ، كە وێژدان‌و هەست‌و سۆزو چێژو ژیری‌و ڕۆشنبیری‌و كارلێكردنی لەگـەڵ سـروشـت‌و تێنوارینی بەرامبەر پەیوەندی‌و كێشـەكانی مرۆڤ دەنوێنێ لە لای ئــەو نەتەوەیە كەلەگەڵ ژیانیا بەردەوام بـووە وەكوو بنـەمایەكی زیندوو خۆی نواندووە لە پێكهێنان‌و بەردەوامی ئەونەتەوەیە ، ئەم كەلەپوورەش پێی دەووتـرێ « فۆلكلور Folklore » . ئـەدەبی فۆلكلـۆری كوردیش وەكوو هـی هەمـــوو نەتەوەیەكی تـر ، دەوڵەمەندەو پەلی هاوێژتووە بۆ هـەموو لقـەكانی‌و ئەونەو سامانێكی نایابی كۆنەكراوەمان هەیە ، یەكێ لــەو لقانـــەی مەبەستمە گۆرانی فۆلكلـــۆری (Folksong) ی‌یەو بە تایبەتیش گۆرانی فۆلكلۆری كار كردن‌و پیشـەكان ،

گۆرانی فۆلكلۆری زۆر پێناســەی بۆ دانراوە . « ئەلێكسێندەر كراب » لەم بارەیەوە دەڵێت « گۆرانی فۆلكلۆری كۆیلەیەك هۆنراوەی ڕەســـەن وونـــی ئاوازدارە ، لەناو نەخوێندەوارەكاندا خولقاوەو تـا ئەمرۆكەش زۆری دەماو دەم گیردراوەتەوەو ماوە »[1]

گۆرانی کۆنترین لقەکانی وێژەی فۆلکلۆریە ، زاناکان یەك ناکەون لەسەر باوەرێ بۆ دیاری کردنی کۆنترین چەشنی گۆرانی ، بە جۆرێ فۆلکلۆر زانەکانی سەر بە فەلسەفەی « ماتریالیزمی » ، گۆرانی کار کردن بە کۆنترین چەشنی گۆرانی دادەنێن (٢) و فۆلکلۆرزانەکانی سەر بە فەلسەفەی « ئایدیالیستی »، گۆرانی ئاینی بە کۆنترین جۆری گۆرانی کە مرۆڤ خۆلقاندبێتی (٣) دادەنین ، کۆمەلی سێهەمی فۆلکلوریستەکان ، گۆرانی خۆشەویستی بە دێرینترین جۆری گۆرانی دادەنێن کە لە شێوەی « بالۆرە » دابوو ..(٤)

زاناکان دووبارە لەسەر ئەوە پێك نەهاتوون کەچ جۆرە گۆرانی‌یەکی کار لەوانی دیکە ، دێرینترە ، بۆ نمونە هەندێکیان گۆرانی گاوانی‌و شوانی‌وکۆمەلێکی تریان گۆرانی کاری ناو کێلکە بە دێرینتر دادەنێ ، بەلام ئێمەشن لەگەل بیروداگونجاوەکەی دکتۆر عیززەدین مستەفاداین کە دەپرسێ بۆچ گۆرانی میوەچنین بە کۆنترین چەشن دانەنرێ ؟ چونکە قوناغی میوە چنین لە ژیانی مرۆڤایەتیدا لە شوانێتی‌و کاری ناو کێلکەو کشتوکالی کردن لەپێشترە ...

هەرچۆنێ ساغ بێتەوە ، دەبێ ئەوە لەیاد نەکەین گۆرانی کەلەپوری کار کردنی رەسەن نیشانەو هەیمای قوناغو رەسەنایەتی ژیانی نەتەوەیەك یان گەلێکمان بۆ ئاشکرا دەکات ، ئەم لقەی گۆرانیش وەکوو هەموو لقەکانی گۆرانی فۆلکلۆری چەندان تایبەتی‌و سیفەت‌و خۆمالی هەیە وەك ساکاری ئەو ووشانەی پێی دەگوترێ‌و ئۆربلاوی‌و باوی گۆرانی‌یە کە لەناو خەلکی‌دا ، لێرەدا دەبێ وریابین‌و بە گۆرانی هونەری هاوچەرخەو نەیئالۆزکێنین ، چونکە هەر گۆرانی‌یەك زۆر باوبوو فۆلکلۆری نی‌یە هەروەهادانەری دیارنی‌یە « Impersonal » بە سامانی خەلکەکە دەژمێردێ بە پێچەوانەی گۆرانی هاوچەرخەوە کە خاوەنی ئاوازو هۆنراوەکەی دیارو ناسراون « گۆرانی فۆلکلۆری گەل دەیخولقێنێ ، هەموو گۆرانی‌یەکش لەناوەندی میللی‌یدا باوبێ بەفۆلکلۆری ناژمێردرێ »(٥)

خۆمالی‌یەکی دیکەی گۆرانی فۆلکلۆری ئەوەیە کە هۆنراوەکانی یان بەشێك لە هۆنراوەکانی لە سەر ئاوازی فۆلکلۆری تر دەگترێ‌و گۆرانی‌یەکی فۆلکلۆری دەخولقێنێ سەر بەخۆیە لە گۆرانی یەکەم بۆ نموونە :

گۆرانی لەسەر ئاوازی یەکەم

چار جار لە رووی ناز بەرکە بەم لاوە
وەهام لێ‌مەکە گیانم سووتاوە
مالمان باری کرد ، کەس نەیگێراوە
هەرخۆم دانیشتم ، دلی خۆم داوە
باران باریوە ، خەرمانەی داوە
ماچێکم پێ‌بدە ، دلەکەم نەماوە

گۆرانی لەسەر ئاوازی دووەم

ئەچی بۆکانی ، زوو بێرە دواوە
دلم بە مۆلەق وەستاوە پاوە ..
جار جار لە رووی ناز بەرکە بەم‌لاوە
وەهام لێ مەکە ، گیانم سووتاوە
ئەو بالا بەرزەی‌خدا بە تۆی داوە
مەینەتی دونیا هەر بۆ من ماوە

خۆمالی‌یەکی دیکەی گۆرانی فۆلکلۆری ، خۆ گونجاندنێتی لەگەل شێوە زمانەکانی زمانێکدا گەر دەقێك یان چەند هۆنراوەیەکی لەناو چەیەکەوە بچێتە ناوچەیەکی دیکە کە بەشێوە زمانێك بدوێن شێوەزمانی ناوچەی پێشوو نەبێ ... بۆنموونە :ـ

نە دەنگی بولبولە ، نە چریکەی بازە
دەروون خەمبارەو وەتەن بێ نازە
سەیری دالانکە ، بێ پاوانە
بولبول بێ دەنگ ، وەتەن بێ باوانە

گۆرانی :

نە نەوای بلبل ، نەچریکەی بازەن
دەروونان خەمبار ، وەتەن بێ نازەن
سەیری « دالانێ » پلی پلی بازەن
وولات خامۆشەن بلبل بێ سازەن

گۆرانی فۆلکلۆری کارکردن بە پێی بەکارهێنانی هێزی ماسولکەیی‌و جۆری کارەکە ، دەگۆرێ‌و دوو چەشنی هەیە ، یەکەم گۆرانی هەناسە کورت ، کە لەگەل موسیقای کارکردنەدا دەگونجێ کە لە ساتێکی کەمدا ، دووبارە ، سورِی کارەکە دووبارە دەبێتەوە وەك داربرین لە کاری پیاواندا‌و دەستهارِی لەکاری ئافرەتاندا جۆری دووەم هەناسە درێژە ئەمیش دیان لەگەل کارکردنەکەداو جوولەی لەش‌و جۆری بەکارهێنانی ووزە دەگونجێ وەك شوانی لە کاری پیاواندا ، مەرِ دۆشین لەکاری ئافرەتانداو دروێنە لەکاری هاوبەشیدا ، دەبێ ئەوەش لەیاد نەکەین کە بابەتی گۆرانی‌یەکە تەنیا ئەو کارە نی‌یە بەلکوو مێژوو خۆشەویستی‌و نەریتیشی تێکەل دەبێت بۆ نموونە :ـ

ـه گۆرانی کێژانـدا کـەدەچن بۆ لای مێگـەل بۆ مەڕ دۆشی لە ڕێگادا کێژێکیان ئەم هـۆنراوەیـەی خوارەوە بە ئاوازێك دەڵێ‌و ئەوانـی دیکەش بـۆی دەڵێنەوە ، بابەتی گۆرانی‌یەکەش هەرچەندە باسـی شوانکارەیی‌و شـەنگە بێری دەکـات بەڵام باسی دلداری‌و خۆشەویستیش دەکات :

پسمامی من شوانکارە
سەیرکەن دیارە لەو بنارە
شوانکارێکی ووریایە
دلمان بۆ یەك برینداره

دەتوانـین گۆرانی فۆلکلـۆری کارکردن بـەدوو شێوه پۆلێن بکەین : ــ

١ ــ لەسەر بنچینەی کاری نەژادی وەك بلێین گۆرانی‌یەکانی کار کردنی ئافرەتان‌و پیاوان

٢ ــ لەسەر بنچینەی کاری تاکی یان کۆمەلی .

پێش ئەوەی بچینە سەر هێنانـەوەی چـەن نمونەیەك دەبێ ئەوه بزانین ، ئاوازی گۆرانی کارکردن لە جۆرەکانی دیکەی گۆرانی فۆلکلاۆریشدا بەکـار هێنرێت .

نموونەکان : ــ

١ ــ مەشکەژەندن :

مەشکە سوورمەژاوە
کەفـو کەرەی وەستاوە(٦)
کەیبانووی لێ‌تۆراوە
کەیبانو خشتو مشتە
پشیلە چاوی لستە

هەندێ جار بەرامبەرەکەی دەڵێ :

وابە دیم کردی ئەی گولی من
مەشکە دەژەنی وەك دلی من
کەرەت سەردۆ کەوت ، وەك خەمان
خۆتۆ دۆستم بووی ئەی خەنیمی من (٧)

٢ ــ شوانی : ــ

(شوانە هەی شوانەی ڕەنجەڕۆ
بستێ منداڵ بووم قەولم دا بە تۆ
حەوت ساڵ شوانیم کرد تاقەدریان زانیم
کاوڕێکیان پێ دام هاوار لەبری شوانیم
گورگی زالم هاوار لێم بووبە دوژمن
کاوڕەکەی خواردم هاوارچی بەم بەژن
... هتد)

٣ ــ قەزوان‌کردن : ــ

ڕۆژی قەزوان کردنە
ڕۆژی دوژمن مردنە
ڕۆژی ئێمەی گەنجانە
رۆژی ژوانی یارانە

کە لە قەزوان کردن دەبنەوە یەکێکیان دەڵێت : ــ

دەکیژان هەستن دێرە
شیلانە ، شیرین ، گەنێرە(٨)
بابگەینەوە ناو دێ
ڕەوتی ئێواران خێرە

لە ڕێی گەڕانەوەشدا لە گۆرانی ناکەون‌و دەڵێن : ــ

کۆلمان بەری دار بەنە
کاکمان شان بە تفەنە
ئەوەی مەردە ڕێبگرێ
دەیکەینە باووەنە

٤ ــ خەتەنە سوران

منالانی گردبووەوە لە مالی هاوڕێی خەتەنەکراویان دەڵێن : ــ

ئەم ڕۆ خەتەنە سورانە
رۆژی ئێمەی منالانە
دایەن هەسـ تە شێوکـــە (٩) ... کاکـــەی (حەکیم) میوانە

(حەکیم) باشی بە زمانی گالتەوە کە دێتە پێشەوە لە منالەکە دەڵێ :

خۆ کوڕەکەی ئەمرۆ گەورەیە
بیرم لای کولێرە چەورەیە
با کولێرە ((حەلاڵ)) کەین
کابرا ئەو موسەم بەیە

دایك وەلامی (حەکیم) باشی دەداتەوەو بەشداری دەکات : ــ

کوڕەم شەش حەوت مانگانە
ئەمڕو ڕۆ خەتەنە سورانە
خەتەنەی ((فیسار)) گیانە

پاش خەتەنەکردن منالان ڕۆلیان دێتەوەو دەڵێن : ــ

((فیسار)) خەتەنەکرا
بە چەقوان کۆلەوار کرا
دەست بەشیو خواردن کرا
نزایەك بۆخواکرا

٥ ــ مەڕ دۆشی

٢ ــ گاکەی ئێمە ڕەنگ زەردە

گوانی پڕ شیر وەك بەردە
کوری مامم شوانمانە
شوانەکەمان زۆر مەردە
٢ ــ پسمامی (١٠) من شوانکارە
سەیرکەن دیارە لەو بنارە
شوانکارێکی وریایە
دلمان بۆ یەك برینداره
٣ ــ بێریان بەرێز هەلزنین
بە گوفتی خۆش ، پیکە نین
هەمووی پەری خودایێن
پاکیان ژیرن ، هەرژەنین

٦ ــ کار کردنی نێورێکا

بە بەفرێو بە سەهۆلێ
بەردان دیتم بە کسۆلێ
بۆ رێگاکەی بەرمالان
پیا بروا نەرمو نۆلێ

٧ ــ بالۆرەی دۆشاو کردن

کیژانی دۆشاو کەر دەلێن : ــ

بالۆرە بە لێوان
ترێ تە دزە مێوان
ماچ خۆشە لە کێوان
ئای بالۆرە نازانم
قۆخی ناو رەزانم
بە دراوان هەرزانم
بە زێران گرانم

٨ ــ شەن کردن

یەکێ لە دایکان بە گەورە کچان دەلێ : ــ

شەن شەن ئەو رۆ شەنە
جوانی «شلێر» دەگەنە
ئەوەی زوو شەنی بکا
دەیدەمێ بە پیالە خەنە

٩ ــ دەستهارِ کردن :

کیژان بە نیازتان شادبن
دەستهار کردنە دەستهارە
سەیرێکی (جوانە) بکەن
چەندە نازاو بەکارە
چاوی (نازە) بەکلە
شتێنی پشتی شلە
سەیری چاپۆکی ناکەن ؟
بۆتە مبەلان چقلە

١٠ ــ کاسەو کەوبلەی گلێنە

ئەم کارە کاری تاکە کەسی یە گەر نێر بێ یان مێ کابرا دەستی لە گلە سورەدایەو دەیبیژێتەوەو دەلێ :ــ

لە گلە سورەی گلێبخانە کە
لەو گلەی وەك ئالتونی جوانە
ئەیبیژمەوە بە پێژنگی ورد
چەن رۆژ ئەیشێلم بە باشێ
ئەمجا کای ورد وەك ئاوریشم
لەگەلیا تێکەل ئەکەمەوە
لە نزیك پەچەی رانەکە
چەن کولێ دینم بەم زوانە
وەك خەنە وابێ دەست و بك
بۆ ئەوەی نەمێنێ خلتو خاشی
چەن تالەمویەك لەسەر یشم
لە پێستی بزنا ئەیپێچەوە

کابرایەکی تر کە خەریکی گۆزە کردنە دەلێ : ــ

گۆزەی مل بەرزێ دروست ئەکەم
دای ئەنێم لەبەر خۆر تا ووشك ئەبێتەوە
دوای چەن رۆژێ ئەچمە ویژەی
بروانە چەن جوانە گلێنەو گۆزەی
بەگلە بەران ئەخشیشی ئەکەم
وای لێ دی وەك مس دەزرینگێتەوە
... هەتا دوای ...

پەراوێزەکان : ــ

(١) علم الفولكلور الكسندر كراب ترجمه : رشدى صالح ــ لاپەرە (٢٥٣)
(٢) الاغنية الشعبية الدكتور : احمد مرسى ــ لاپەرە (٣٨)
(٣) ئەدەبی فولکلوری کوردی دکتۆر عیززەدین مستەفا ١٧٩٠ ــ بەغدا ــ لاپەرە (٥٩)
(٤) سەرچاوەی یەکەم ــ لاپەرە (٢٧٣)
(٥) سەرچاوەی دووەم ــ لاپەرە (١٠)
(٦) هەندێ جار لەباتی ئەم دێرە دەووترێ « گرۆ گرۆ وێستاوە »
(٧) خەنیمی = دوژمن
(٨) ناوی سێ گولەو بۆ ناوی سێ کیژیش بەکاردێك
(٩) شو = چێشت بەتایبەتی چێشتی بەیانیان و شێوان چونکە چێشتی نیوە رۆ « فراقین » ە
(١٠) پسمام = کوری مام، ئامۆزا... ، چقل = درك